

94 (477.87+477. 83/86) + 07 «18/19»

ЗАКАРПАТТЯ У ПУБЛІЦИСТИЧНІЙ РЕЦЕПЦІЇ ГАЛИЧАН (СЕРЕДИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

Світлик Н.М. (Ужгород)

Стаття присвячена аналізу публіцистики галицьких вчених середини ХІХ – початку ХХ століття, що стосувалася проблематики Закарпаття. Автор публікації виділяє кілька відомих інтелектуалів Галичини і характеризує їх публіцистичні матеріали. Публіцистичні праці Я.Головацького та В.Гнатюка вивчаються найгрунтовніше. В статті подається аналіз основної тематики з карпато-україніки, її ролі для культурного зближення обох Карпат. Цим самим досліджується роль галицької інтелігенції у процесі наукового вивчення історії та етнографії Закарпаття, налагодженні культурної співпраці та стимулюванні національного зближення.

Ключові слова: публіцистика, періодичні видання, культурна співпраця, публіцистична спадщина.

Проблематика дослідження історії і культури Закарпаття в науковій студії починає вводитись приблизно з середини ХІХ століття. Саме тоді з'являються перші ґрунтовні праці та оглядові публікації українських і російських вчених, присвячені цій тематиці. Закарпатський край ними трактувався як “Угорська Русь”. Це поняття, стосовно окреслення даної території, введено в обіг в 30-х роках ХІХ століття російськими вченими. До її меж територіально входило 8 комітатів, де компактно проживали русини. Серед сучасних науковців триває дискусія з приводу правильності використання того чи іншого терміну. Щоб уникнути плутанини в термінології, відразу зауважимо, що автор в даній публікації, говорячи про Закарпаття, розуміє звичайно його історичні межі, що в досліджуваній період територіально збігалися з визначенням “Угорська Русь”.

Вагома заслуга галицьких інтелектуалів в дослідженні історії і культури Закарпаття на сьогодні є незаперечним фактом. Багато відомих вчених з сусідньої Галичини долучилися до наукового вивчення краю та його зближення з іншими українськими землями. Процес культурної і наукової співпраці обох Карпат набув рис системності в середині ХІХ століття і значно посилювався в його кінці. Найвагоміші дослідження Закарпаття галицькі ерудити розміщували в тогочасних періодичних виданнях. Проблеми, які порушувалися в матеріалах галицької і закарпатської преси середини ХІХ – початку ХХ століття, висвітлювали до певної міри характер співпраці між західноукраїнськими землями, робили співробітництво між регіонами більш плідним і актуальним. Більше того, дискусії на сторінках періодичних видань з приводу найвагоміших проблем культурно-освітнього розвитку та національного самовизначення українців тогочасної Австрійської (з 1867 року Австро-Угорської) монархії, становили основу культурних взаємин по

обидва боки Карпат. Публіцистична спадщина галицьких вчених на сьогодні не досліджена повністю, саме тому її вивчення є вельми актуальним.

Починаючи з середини ХІХ століття, першість в дослідженні історії, етнографії і культури Закарпаття вів відомий український вчений Яків Головацький. Його публіцистична спадщина, присвячена краю, доволі велика. Я.Головацький (1814-1888) – галицький інтелектуал, історик, етнограф. Досяг значних вершин в поезії, літературознавстві, історії, фольклористиці. У революційний період 1848-1849 років брав активну участь у суспільно-політичному житті Східної Галичини. Став першим професором відкритої в кінці 1848 року кафедри української мови і літератури Львівського університету, а згодом – деканом філософського факультету (1858-1859) та ректором (1863-1864) згаданого університету. Був редактором численних періодичних видань.

Я.Головацький – один із перших активних дослідників історії та етнографії Закарпаття. Ще в 1839 році він здійснив свою наукову подорож краєм. В цей час вчений знайомився з матеріальною і духовною культурою русинів, занотував свої враження від зустрічей з місцевим населенням, дізнався багато нового про життя на Закарпатті. Зібрані матеріали він систематизував і узагальнив у публікації “Мандрівка по Галицькій і Угорській Русі”. Оригінали цих матеріалів зберігаються у відділі рукописів Львівської бібліотеки ім. В. Стефаника в іменному фонді Я.Головацького, і займають 125 писаних аркушів [23]. Вперше ці етнографічні записи були опубліковані в 1841-1842 рр. чеською мовою на сторінках часопису чеського музею. Уривки з цих матеріалів під назвою “Пережитое и перестраданное” вийшли у “Літературному збірнику Галицько-Руської Матиці” у 1886 році. В одному з уривків йдеться про знайомство Я.Головацького з закарпатським діячем М.Лучкаєм: “В Унгаре я

зашел к известному писателю Михаилу Лучкаю. Он принял меня весьма дружелюбно. На время я пошел в гостинницу, с сожалением попрощался с своим попутчиком (Августин Білевський – Н.С.), который отправился прямою дорогою на север в Галичину, я же взял свои книги и пошел к Лучкаю на ночь. У него застал каноніка Чурговича и Гаджегу, котории не могли наудивляться, что в Галиции употребляют тот же язык, котрим говорят Угро-россы... и после закуски при бутилиці хорошего венгерского, мы проболтали весь вечер до поздней ночи” [17, с. 98].

У радянський час дослідження Я.Головацького повністю опублікували М.Вальо і З.Матисякевич у 1976 році в журналі “Жовтень”. Матеріали викладені у формі листів до приятеля. У першому листі описано від’їзд Я.Головацького зі Львова, в інших детально описано подорож вченого і його враження від побаченого. Шлях Я.Головацького проліг через Стрий, Коломию на Рахів. У п’ятому листі автор описує свої враження від зустрічей із жителями села Луги, що на Рахівщині. Подорожній був приємно вражений місцевими традиціями і звичаями, до яких залучаються вже маленькі діти. Далі Я.Головацький зупинився у селищі Бичків. Тут його увагу привернули етнографічні матеріали, зокрема традиційний одяг гуцулів.

З Бичкова маршрут Я.Головацького пролягав через міста Сигіт, Тячів, Хуст, Мукачєво. Вчений відзначив слов’янське походження останнього міста, зібрав значний етнографічний матеріал. Я.Головацький відвідав Мукачівський монастир, але, на жаль, не ознайомився з його історією, бібліотекою. Найбільше матеріалу Я.Головацький зібрав про Ужгород, зокрема, детально розповів про свою зустріч із М.Лучкаєм та подав географічний опис міста.

Повернувшись до Львова, Я.Головацький продовжує активно цікавитись Закарпаттям, залучає до своєї роботи багатьох ентузіастів. Серед публіцистичних доробків вченого чільне місце посідає його стаття “О первом литературно-умственном Движеніи русиновъ въ Галиціи со время Австрійского владенія въ той земле”. В ній вчений подає характеристику основних процесів культурного пробудження як в Галичині, так і на Закарпатті. Велику увагу дослідник приділив аналізу так званої “політики освіченого абсолютизму”, модної для європейських правителів у XVIII столітті. Зокрема автор статті відзначив, що в результаті реалізації австрійської владою цієї політики наприкінці XVIII ст. “засіяло світло науки и для нашего народа, и Русинам отворены школы низшие и высокие, даже сам университет; тысячи любознательного юношества получили світло высшего образования на сем месте” [10, с. 66-67].

Хоча ця політика проводилася не довго, вчений відзначає, що вона значно стимулювала

культурний рух по обидва боки Карпат. Поряд з іншими відомими особистостями, Я.Головацький аналізує діяльність закарпатських вчених (П.Лодій, І.Орлай, І.Земанчик), випускників галицьких вищих навчальних закладів, на ниві російської науки.

Заслуга Якова Головацького в дослідженні історії і культури Закарпаття безумовно велика. Своєю науковою роботою вчений значно посилив інтерес галицької еліти до проблематики краю, а ведучи жваве листування з окремими представниками закарпатської інтелігенції, стимулював зміцнення культурних контактів обабіч Карпат. Львівські вчені вголос заговорили про необхідність зміцнювати взаємини з закарпатськими русинами, зокрема, активізувати дослідження їх історії і популяризувати добуті знання серед галицької інтелігенції. Починаючи з Я.Головацького і умовно закінчуючи В.Гнатюком, багато відомих імен прислужилися справі дослідження і культурного розвитку закарпатських русинів-українців.

Значна роль у вивченні Закарпаття належить Василю Лукичу, справжнє ім’я якого Левицький Лукич Володимир. Василь Лукич (1856-1938) – український письменник і громадський діяч, дійсний член НТШ (з 1926 р.), почесний член товариства „Просвіта” (з 1925р.), учасник літературного руху з 1875 року. Своім непересічним талантом і наполегливою працею на терені художньої прози, літературознавства, критики, публіцистики, журналістсько-видавничої та бібліографічної діяльності він здобув заслужену шану сучасників. Його багатогранна спадщина є ново вартісною сторінкою вітчизняної історії та культури.

Одним із прикладів діяльності Василя Лукича як редактора і видавця є підготовка й видання ним у Стрию літературно-наукового альманаху „Ватра” (1887), присвяченого пам’яті Т.Г.Шевченка та 25-річчю літературної діяльності Ю. Федьковича. До „Ватри” ввійшли твори різних відомих письменників. Та найбільш цінним дослідженням, опублікованим у науковій частині альманаху, є розвідка Василя Лукича про Угорську Русь, де, як писав І. Франко, „...вперше зібрано силу цікавих і розпорошених відомостей про цю маловідому і майже забуту частину українського народу”. Ця розвідка, для поглиблення карпато-україніки, є цінним джерелом. Тут В.Лукич зібрав багато даних з життя русинів, подав характеристику як економічного, так і культурного життя краю. Фахівці високо оцінили критично-аналітичні студії Лукича, зокрема: „Закардонна Русь”, „Угорська Русь, її розвій і теперішній стан” (1887). Появою останньої книги автор хотів розбудити інтерес громадськості України до Закарпаття, бо навіть у науковому світі про нього знали ще мало. Тому В.Лукич і писав, що „...у нас досі майже ніхто не уважав за

потрібне і цікаве заінтересуватись Угорською Руссю і надати хоч яку таку монографію про життя-буття тої нещасної частини Малоруси. Скоріше знайдете в нашій літературі описи Сибірі, Китаю, Сіаму, Туркестану і т. і., ніж хоч дрібну розправу про Русь Угорську» [13, с. 7].

В. Лукич зробив спробу проаналізувати основні етапи історичного розвитку Закарпаття. Описавши дуже побіжно про заселення краю русинами, їх мову та релігію, він більш детально зупиняється на їх чисельності. В. Лукич наводить дані багатьох дослідників і негативно відгукується про угорську офіційну статистику, яка постійно применшувала кількість русинів в Угорщині, щоб знівелювати український елемент в угорському суспільстві. Вважаючи Закарпаття „частиною Малоруси”, В. Лукич охарактеризував становище народу в складі Австрійської імперії: „Русинові навіть низький уряд був неприступний, а скільки народ запряжений в ярмо панщини не мав зовсім доступу до освіти” [13]. Дослідник засудив політику австрійського дому. Тим не менше реформи Марії Терезії в галузі освіти 70-80 років XVIII ст. оцінює позитивно – вони благотворно вплинули на піднесення рівня культурно-освітнього життя і на Закарпатті.

В. Лукич зробив важливий крок вперед в оцінці суспільно-політичного руху Закарпаття та діяльності його представників. Дослідник подає об’єктивну оцінку закарпатському діячу А. Добрянському. Відзначивши його позитивні сторони, зокрема те, що його „чародійні руки зелентризували завмерлу Русь Угорську і підвели її до життя”, В. Лукич гостро критикує позицію А. Добрянського щодо мови закарпатських русинів. Він справедливо назвав „вифантазованою теорією” таке твердження А. Добрянського, що „Русь Угорська а Московська, то один народ, а тим самим мають і один язик” [13, с.17].

Дуже близькою до істини є така узагальнююча оцінка А. Добрянського, подана В. Лукичем: „...енергійний і бистроумний чоловік, котрий однак ж занাপастив Угорську Русь, пропагуючи між нею зраду власної народности. Угро-русська інтелігенція послухала його голосу, пішла за його радами, одцуралася рідної мови, „хопилась смішної тарабанщини”, повірила в його нібито „едино спасительной панрусской ідеї” – і що ж? Доборолася до самого краю” [13, с.20]. Так В. Лукич характеризує зречення великої частини закарпатської інтелігенції рідної мови, перехід на службу до угорських властей.

Також у своїй праці В. Лукич характеризує працю І. Дулішковича „Исторические Черты Угро-Русских”. Він, зокрема, відзначав труднощі, з якими був пов’язаний вихід у світ цієї книги: „...се діло, на котре автор зробив не мало довгу, спочиває на складі у рудняков його і розійшлось у вельми малім числі примірників.” Причину цього В. Лукич вбачав у тому, що „...се діло

серйозне і оперте на джерелах історичних має добру ціль, а іменно оповіданням повної історії угорсько-руського народу, розбудити у земляків почуте народности” [13, с.25].

Насамкінець В. Лукич звертається із закликом до галицької інтелігенції залучитися до справи вивчення Закарпаття. Він писав: „Галицьким русинам належало б подумати о своїх братах, погибаючих з тамтого боку Карпат. Був час, коли Угорська Русь служила захистом українців, що тікали від польських панів за Карпатські гори; нині та країна нашого народу загибає” [13, с.27]. Однак В. Лукич вірив у щасливу долю закарпатців, бо цей народ „...так добрий, так гарний, так здоровий і сильний, що на нім найкращі надії можна би будувати” [13, с.28].

До заклику В. Лукича досліджувати і культурно розвивати Закарпаття, прислухався інший відомий галицький вчений – І. Левицький, котрий у 1888 році видає свою синтезу “Галицко-русская бібліографія XIX-го століття...”, де поряд з аналізом основних галицьких, буковинських і закарпатських видань, дає характеристику поширення цих видань через Карпати, їх вплив на культурне життя русинів тощо [12].

В даній публікації вчений подає хронологічний список всіх науково-популярних та періодичних видань, що виходили друком протягом XIX століття в Галичині, Буковині та Закарпатті. Кожному виданню дається коротка характеристика, описуються вихідні дані тощо. Ця праця несе в собі величезний фактичний матеріал і слугує своєрідним відправним пунктом, з якого можна зануритися в глибину вивчення проблеми культурних контактів між Закарпаттям і Галичиною.

Проблематика Закарпаття займала доволі вагоме місце на сторінках галицької періодики. Починаючи із “Зорі Галицкої”, всі наступні видання, що виходили у Львові чи інших містах Галичини, охоче розміщували матеріали про закарпатський край, дописи місцевої інтелігенції тощо. Тому галицькі видання багаті на публіцистику закарпатських вчених О. Духновича, І. Раковського, А. Кралицького, Ю. Ігнаткова, Г. Стрипського і т.д., що заслуговують на окреме дослідження. Свої ґрунтовні доробки про Закарпаття розміщували тут і галицькі ерудити. Так, важливі матеріали знаходимо у відновленому у Львові виданні “Галицко-Рускій весник”, що почав виходити з 1894 року як щомісячний історично-політичний журнал. В одному з його перших номерів за 1894 рік (серпень) були надруковані дві великі статті, присвячені Закарпаттю. Перша, написана І. Філевичем, – “Несколько словъ о значеніи Карпаты для русской науки”. В ній автор аналізує проблему автохтонності слов’ян на Закарпатті.

Друга велика стаття – “Национальное движение въ Угорской Руси” – подана від імені реда-

кції журналу без зазначення автора. В ній подається ґрунтовний аналіз культурно-національного розвитку Закарпаття з початку XIX століття. Автор публікації характеризує постать О.Духновича, – “Центром літературного руху зробився священник Александръ Духновичъ, первый народный писатель в Угорской Руси... Онъ первый началъ писать на русскомъ языке и такимъ образомъ зделался родоначальникомъ угрорусской литературы...” [14, с. 53].

Не оминає увагою автор і іншого відомого закарпатського діяча А.Добрянського: “Большое влияние на ходъ движения имели А.И.Добрянский, первый крупный деятель среди угорскихъ русскихъ, вышедшій изъ светской интеллигенции... Время самой горячей деятельности А.И.Добрянского въ 1860 годахъ считается золотымъ временемъ Угорской Руси” [14, с. 54].

Важливими є матеріали статті, де автор аналізує зв'язки Закарпаття з Галичиною, і вплив останньої на культурне пробудження в краї. Зокрема, він пише: “На пробудженіє національної жизни въ Угорской Руси не мало вліяла Галицка Русь. Галицко-рускія изданія “Вістникъ”, “Галицка Зоря”, “Слово”, и другіе були первими будильниками народного самопознания угорскихъ русскихъ” [14, с. 54]. Наведена цитата опосередковано свідчить про можливу московфільську орієнтацію автора статті. Адже він так продовжує свою думку: “... украинофильство не только не нашло никакого отголоска за Карпатами, но напротивъ было встречено враждебно” [14, с. 54].

Далі зміст статті зосереджується навколо аналізу культурного занепаду на Закарпатті з середини 70-х років. Автор вважає це наслідком згубної діяльності єпископа Панькевича, – “Самая печальная судьба для Угорской Руси началась съ 1870 года” [14, с. 58]. Газету “Карпат” автор називає “небольшая газетка съ громкимъ заглавіемъ”. Закінчується оповідь аналізом діяльності закарпатського вченого Є.Фенцика і прогнозами автора щодо подальшого розвитку краю. Він пише: “Въ настоящее время отецъ Євгеній и незначительный кружокъ угрорусскихъ патриотовъ, сгруппировавшихся около “Листка”, являются единственными пионерами въ Угорской Руси, энергично заботящимися о поддержаніи среди своихъ соотечественниковъ русской жизни. Успеетъ ли эта горсть самоотверженныхъ смельчаковъ остановить двигающуюся на всехъ парахъ мадьяризацію... покажетъ будущее. Многие, близко знакомые съ действительнымъ положеніемъ угро-русского народа утверждаютъ, что это прямо не возможно, но есть и такие, которые лелеютъ надежды на лучшее будущее Угорской Руси! Во всякомъ случаи гибель 500.000 Угрорусовъ была би непростительнымъ грехомъ для всего русскаго народа, на глазахъ котораго она совершалась” [14, с. 61-62].

Не оминав увагою проблем, пов'язаних із Закарпаттям, і журнал “Учитель” – друкований орган педагогічного товариства у Львові. Головним редактором часопису був В.Щурат. Серед цікавих матеріалів на сторінках “Учителя” слід згадати статтю відомого галицького вченого І.Созанського, присвячену О.Духновичу. В ній дослідник аналізує наукову діяльність просвітителя, характеризує його публіцистику і критикує московфільські позиції. І.Созанський так пише про О.Духновича: “Изъ обговоренныхъ досі публичныхъ выступивъ нашего автора, выходитъ наяву його нещирість, не консеквентність, бракъ відваги, якась боязкість, нерішучість, чим втреті визначили ся і інші пропагатори об'єднання серед нашого народа” [18, с. 166]. Така оцінка І.Созанським діяльності закарпатської інтелігенції в особі О.Духновича цілком справедлива, оскільки вказувала на нерішучість місцевих діячів, які, прислужуючи московському царю, відкололися від живої народної мови і втратили шанс на національне і культурне піднесення краю.

Актуальним для дослідження культурних взаємин між Закарпаттям і Галичиною є аналіз публіцистичних матеріалів на сторінках видання “Житє і слово”. “Житє і слово” – вісник літератури, історії і фольклору, який виходив у Львові протягом 1894-1897 років. Редактором і видавцем часопису була Ольга Франко, дружина І.Я.Франка. На сторінках “Житє і слово” свої матеріали розміщував А.Кралецький (казки “Добра баба і чорт”, “Фраїр на гусячих ногах”), Г.Стрипський (стаття “Угорські русини і словаки в Америці”). Друкувалися в часопису і деякі повідомлення І.Франка про Закарпаття. Переважно це його рецензії на закарпатські видання (“Руський соловей” Врабеля, “Христоматія церковно-словянських и угроруских літературних пам'яток” Сабова, тощо). А чого варті для культурного і національного пробудження закарпатських русинів-українців маніфест “І ми в Європі”, що також вийшов на сторінках “Житє і слово”, в історичній науці вже відомо і його значення важко переоцінити. 1896 р. в Угорщині з великим розмахом відзначали Міленіум – тисячоліття приходу давніх угорських племен до Панонії. Окрім цілком законної і природної гордості угорців за свою багату тисячолітню історію, Міленіум викликав в певних офіційних колах і каламутну хвилю шовіністичних, ксенофобських настроїв, спрямованих проти національних меншин. Гідною відповіддю на це став написаний 15 червня 1896 р. маніфест “І ми в Європі: протест галицьких русинів проти мадьярського тисячоліття”. Після загального підпису “Русько-українська молодіж академічна у Львові” там стояло і 46 індивідуальних підписів: І.Франко, М.Павлик, В.Будзиновський, В.Охримович, Ю.Романчук, Т.Окуневський,

С.Новаковський, Д.Остапчук, Е.Олесницький, Р.Яросевич, М.Дорундяк, Є.Калитовський, К.Трильовський, О.Кульчицький, І.Гарасимович, О.Бурачинський, М.Крикливець, І.Дутчак, Д.Германюк, В.Киданецький, І.Бородайкевич, С.Данилович, Л.Озаркевич, О.Озаркевич, М.Олійник, Я.Невестюк, К.Чайківський, А.Чайківський, Л.Глібовицький, Б.Лепкий, А.Кос, І.Куровець, А.Герасимів, П.Боднарчук, Я.Коритовський, О.Миронович, А.Стахевиц, П.Демчик, П.Чубатий, А.Павлик, О.Терлецький, М.Струсевич, М.Шухевич, Д.Лагодинський, О.Франко, Н.Кобринська. Головними організаторами протесту були перші чотири підписанти, а з-поміж них, безперечно, І.Франко. Вони назвали себе “Комітетом для справ угорських”. За ними слідували депутат імперського та три депутати крайового парламенту, а відтак представники інтелігенції з різних міст Галичини, а також Буковини.

Цей безпрецедентний на той час вияв солідарності між українцями по обидва боки Карпат став яскравим свідченням і підтвердженням існування тісної взаємодії між двома землями. Зміст “І ми в Європі” вказує на велику обізнаність галичан з проблемами населення Закарпаття. На 9 сторінках памфлету засуджується політика угорських властей в краї, аналізуються основні проблеми народу, його підневільне становище.

Значну кількість матеріалів про Закарпаття в “Житі і слові” помістив В.Гнатюк, який про праву вважається одним з найбільших дослідників карпатського регіону. Володимир Михайлович Гнатюк (1871-1926) – відомий етнограф і фольклорист. Він був і залишається одним із найавторитетніших знавців і дослідників Закарпаття за всю історію. Протягом більш як чверті століття він успішно проводив комплексне дослідження в таких сферах, як етнографія, фольклор, література і т. д. Саме в той час, коли на Закарпатті під тиском угорської асиміляції доживали віку останні з могикан закарпатського будителства середини ХІХ століття, у сусідній Галичині з’явився вчений, що своїм життєвим і творчим подвигом зробив для Закарпаття більше, ніж університети, академії, наукові товариства тодішньої Австро-Угорщини разом узяті.

Тривалий час роль В.Гнатюка у культурно-національному відродженні Закарпаття не була справедливо оцінена. Причин для цього було більш ніж достатньо, а крилися вони в першу чергу в загальній недооцінці особи і спадщини видатного вченого, а також в тій суцільній критиці цілого періоду культурної історії на західноукраїнських землях, що був пов’язаний з НТШ, ЛНВ, Просвітою.

Публіцистичний доробок вченого, присвячений Закарпаттю, надзвичайно багатий. До прикладу в одному лише “Житі і слові” В.Гнатюк

помістив значну кількість своїх ґрунтовних статей з проблем історії, етнографії і культури Закарпаття. Найперше слід згадати велику публікацію “Угро-руська мізерія”, що вийшла друком в 1897 році. В ній В.Гнатюк акцентує увагу на проблемі культурного занепаду краю. Дослідник закликає до культурної співпраці Закарпаття і Галичини, вказуючи на їх етнографічну й географічну спорідненість, – “Угорські русини від нас недалеко: вони заходять до Галичини, Галичане сходяться з ними – звісно простий народ. Здавалося би, що се мусить мати вплив на одних і других, що в наслідок сего розвине ся хоть який-такий рух між Угорськими Русинами, подібний до нашого. Аж ні!” [7, с. 46].

В.Гнатюк в цій статті висловлює кілька пропозицій, яким шляхом галичани могли б посприяти культурному піднесенню Закарпаття. Зокрема, він пише: “... заложимо два інститути в котрих будуть могли безплатно або за маленькими доплатами проживати сини і дочки Угорських русинів, а рівночасно учащати до наших руських шкіл. Се може зробити такий перелом в життю Угорської Руси, якого доси не було; се може викликати цілковите відроджене Угорських русинів. А задатки до такого можливого відродження вже й тепер є. Русини угорські видять свою біду, хочуть їй зарадити, але не знають, як і за що братись. Ми повинні їм подати помічну руку. У нас завязався комітет для угорських справ. Чи не заняв б ся він складками на таку добру ціль. Рівночасно треба б заложити і то конечно якийсь фонд на популярні видавництва для Угорської Руси” [7, с. 47].

В цій же праці В.Гнатюк публікує 3 листи з Закарпаття (два адресовані йому, один – львівському товариству “Просвіта”). У першому – “Листі інтелегентного Угро-Русина” до В.Гнатюка, описано процеси мадяризації в краї, порушена проблема еміграції русинів в Америку. “Ми русини тут у Угорщині есме 500.000, но ото лишь число, лишь нумеро, безь важанія... една часть нашої інтелігенції не годна, друга не хоче киватися для народа...” [7, с. 48-49].

У другому листі “Уггоруського мужика” до товариства “Просвіта” йдеться про прийняття в члени товариства закарпатських русинів. Важливим є третій лист “уггорусина” до В.Гнатюка. Автор перераховує для галицького вченого основні причини зубожіння і культурної загибелі власного народу: “1) природа; 2) число русинів мале; 3) нема жизненной сили; 4) мадяризація і москвофільство (“так нас віучили, что ми не частина Українсько-руської народности есьмо, но чісті Россіане;”); 5) нема літератури, журналів; 6) в школах не учать руський язык і дома не чуємо. Годі і дуже охотно читали би сь ме на простой мови написані книги, но таких нема, бо мужик не мусить знати, что пани пишуть” [7, с. 57-59].

В своїй наступній статті в “Житі і слові” під назвою “Угроруські новини” В.Гнатюк критикує уряд за недбале ставлення до русинів: “Хоча русини угорські маленькі числом, хоча вони лише Русини, а не жиди або мадяре всеж вони входять в склад держави; держава не дбаючи про них ані крихти сама під собою гребе яму” [8, с. 124]. В наступній статті “Угроруські календарі” В.Гнатюк критикує закарпатську інтелігенцію за бездіяльність. Його красномовний заклик – “Очнітся, угорські Русини, коли хочете жити” [6, с. 331], зайвий раз показує небайдужість вченого до майбутнього закарпатських українців.

Велику частину своєї публіцистичної спадщини на закарпатську тематику галицький вчений розміщував на сторінках друкованих органів Наукового товариства імені Т.Шевченка (далі НТШ) – Записок НТШ (далі ЗНТШ) та Літературно-наукового вісника (далі ЛНВ). Одна з перших статей В.Гнатюка в ЗНТШ, присвячена Закарпаттю в тогочасних його кордонах – “Русини Пряшівської єпархії і їх говори”. В даному доробку автор описує події, пов’язані з поділом Мукачівської єпархії, і намагається з’ясувати етнічну приналежність русинів, що опинилися в складі Пряшівської єпархії, а це, як зазначає В.Гнатюк, – 383.395 душ [2, с. 7].

Дослідник ділить все населення єпархії на руснаків і словаків, і перших він вважає корінними русинами-українцями. В цій же статті галицький вчений аналізує релігійне й національне життя русинів. Характеризуючи утиски з боку мадярських властей, автор зазначає: “...Угорські Русини призначені на загладу, раз через денационалізацію, другий раз через недостачу природного зросту числа людности” [2, с. 6]. Проблему етнічної межі між словаками і українцями В.Гнатюк порушує і в своїй наступній статті “Словаки чи русини”, в якій боронить руський характер мішаних пословачених територій.

У своїх статтях на сторінках ЗНТШ В.Гнатюк аналізує також літературне життя краю. В даному контексті слід насамперед згадати його дослідження – “Угроруські духовні вірші”. Тут вчений подає детальний опис рукописів, які придбав, подорожуючи по Угорській Русі. У вступі до статті В.Гнатюк писав: “...опрацювавши рукописи, що хороняться ще певно по приватних руках (особливо у селян), та архівах, я переконався, що старе руське письменство в Угорщині зовсім не таке бідне, як би могло здаватися на перший погляд, а знов із виймок, опублікованих доси з різних рукописів пізнаємо, що й їх літературна вартість не мала і то не тільки для самого угроруського, але й взагалі для цілого нашого старшого письменства” [5, с. 8]. В цій же публікації В.Гнатюк зауважує, що не вважає Закарпаття культурно занепалим, хоч тут і немає багато культурних установ, – “...може однак якийсь нарід не мати власних осередків

культури, а проте не стояти культурною низько” [5, с. 3]. В додатку до даної статті В.Гнатюк подає зразки деяких рукописів, аналізує їх стиль і мову написання.

Публіцистична спадщина В.Гнатюка, присвячена проблематиці Закарпаття доволі велика і багата на джерельний та історіографічний матеріал. До сьогодення часу вона ще не вивчена всеохоплююче, тому її дослідження не втрачає своєї актуальності і в наш час.

Для більш повного аналізу публіцистики галицьких вчених про Закарпаття слід згадати і про статтю галицького дослідника Володимира Охримовича – “Враження з Угорської Русі”, що вийшла на сторінках газети “Народ” в Львові за 1895 рік [15]. Вона була написана після поїздки В.Охримовича на Закарпаття, зокрема на Мараморошину і в Мукачево. Автор на власні очі побачив важке економічне і культурно-національне становище закарпатців, то ж писав, що їх давить “темнота і нужда”, що вони є “рабами”, з селян “дерут шкіру угорські урядники, судді, лихварі”.

Більшу частину своєї статті В.Охримович присвятив характеристиці побуту жителів Мараморошини, підкреслюючи його подібність з побутом в Галичині. Дослідник торкається проблеми неписьменності населення Закарпаття і називає її основні причини: бідність, мізерна кількість навчальних закладів, навчання угорською мовою і т.п. В.Охримович піддає нищівній критиці угро-руську інтелігенцію, називаючи її пропашою і такою, що позбавлена національної гідності.

Стаття В.Охримовича по-різному була сприйнята галицькою публікою. Багато вчених виступили проти тверджень В.Охримовича, вважаючи, що закарпатська інтелігенція не така пропаша і може розвинути за підтримки галичан. Це зокрема такі вчені, як М.Драгоманов (стаття “В справі Угорської Русі”, 1895), В.Гнатюк (стаття “Причинок до історії зносин галицьких і угорських русинів”).

Ще одним галицьким ерудитом, який цікавився історією і культурою Закарпаття був Іван Петрушевич (1875 – 1950) – відомий вчений, економіст. Він довгий час співпрацював з НТШ, зокрема публікував свої статті на сторінках ЛНВ. Цікавився він різними проблемами. Не оминув і Закарпаття. Зокрема він є автором досить ґрунтовної статті „Вражіння з Угорської Русі”, яка була вміщена на сторінках ЛНВ за 1899 рік. У цій статті дослідник подає характеристику різних сторін життя закарпатського краю. На самому початку статті І.Петрушевич характеризує значний занепад Закарпаття і цитує слова М.Драгоманова про його стан. Він пише: „... що 500 тис. Угорських русинів скорше, чи пізніше шезне в мадярському морю, на те годяться менше більше всі... Ще інші, хоч не інтересуються тим, що писав Драгоманов взагалі, а його думка-

ми про Угорську Русь спеціально, знають дуже добре його клясичний висказ, що Угорська Русь більше відрізнана від Європи як Австралія від решти світа і цитують цей висказ залюбки, скоро заговориться що про Угорщину...”[16, с.52]. Поряд з цим І.Петрушевич захоплюється Закарпаттям, його народом: „... край мальовничий, підгірський, але характером відмінний від нашого підгір'я. Природа тут буйніша і темперамент більш палкий. В пісні народній чути більшу тугу, але більше вогню і фантазії. Почуте музики і мелодії у народу надзвичайне”[16, с.53].

І.Петрушевич негативно відгукується про мадяризацію краю, але вважає, що цей народ не так легко „зламати”: „...розпитуючи про люд, я набрав пересвідчення, що він не змадяризуєть ся і за сто літ. Він може ще більше підупасти матеріально, знидіти морально і уступити помалу перед сильніше розвистим елементом мадярським. Однак се ніяким чином не буде мадяризація”[16, с.54].

Також у даній статті І.Петрушевич подає ґрунтовну характеристику інтелігенції краю. Вважає її темною і малоприсатною до відродження Закарпаття. Зокрема він так характеризує угорську інтелігенцію: „Географічні, економічні і політичні відносини витворили на Угорщині інтелігенцію без душі, без суспільно-національних ідеалів. Вийшовши з люду бідного і темного, розбитого з давен-давна на дрібні діалектичні ґрупи, вона не мала змоги заспокоїти сама своїх духовних потреб і витворити ориґінальну культуру... Проти напору мадярського елементу вона могла у своїй нужді ставити, що найбільше відрубність обряду. Коли до того додати з одного боку до крайности темне москвофільство одної часті, а мадяризаційні змагання більшости з другого, можна уявити собі менше-більше той кромішній хаос, отсю духовну нікчемність і порожнечу, в якій нидіє Угорська Русь... В мові, в письмі, в руках, неледве в голосі і ході знати нужду пропащого народу”[16, с.54].

І.Петрушевич виступає проти системи освіти в Угорщині, яка направлена на денационалізацію русинів. Він пише: „Спеціально придумана мадярська шкільна система поклала собі одинокою метою виховувати мадярських патріотів... З дуже малими виїмками угорський інтелігент знає виключно мадярську мову і літературу; заґраничні часописи доводить ся зустрічати дуже рідко” [16, с.55]. І.Петрушевич жалкує з вкрай тяжкого становища угро-руської інтелігенції: „Угро-руська інтелігенція живе у фальшивім, нездоровім положенню. Вона розломлена між два суперечні напрями мадярський і слов'янський. Їй треба рішити ся, але куди?”[16, с.56]. Однак І.Петрушевич надіється на краще і позитивно оцінює деякі досягнення угорської інтелігенції, хоча вони і невеликі: „Інтелігенція живе життем неповним і штучним, а однак з неї

рекрутується чимало здатних людей, що займають видні становиска в цілій мадярській державі. Самі угорські Русини мають сім часописий, а з них три виходить в руській мові, менше або більше зближеній до народної. Видко, щось уже ворухить ся серед наших братів за Бескидом” [16, с.57].

Також у даній статті І.Петрушевич аналізує москвофільські тенденції, про які відгукується негативно. Для підтвердження своєї думки І.Петрушевич наводить цитату з праці М. Драгоманова: „На Угорщині москвофільство ще натуральніше діло, ніж у Галичині, хоч ще патальогічніше, воно там далеко чейсніше... Націоналізм угро-руський мусів узяти форму москвофільську власне тому, що він був і єсть чистим націоналізмом, без примішки соціальної. Такий націоналізм завсіґди тягне до держави, а не до народу – і, коли держави українсько-руської нема, а московсько-петербургська єсть, то архинатурально, що націоналісти угро-руські потяглись думками до сеї держави” [16, с.60].

Цінні розвідки з приводу мови русинів Закарпаття на сторінках Записок НТШ помістив інший галицький вчений, мовознавець І.Верхратський. Він був одним з перших дослідників закарпатських говорів і застосовував у їх дослідженні новітню діалектологічну методологію. Наслідком його роботи і обстеження на місці була студія “Знадоби до пізнання угорсько-руських говорів”. У цій праці подано аналіз говірок із багатьма зразками у формі оповідань, заґадок, приповідок та пісень.

В статті підкреслюється мовна спорідненість між закарпатцями і галичанами. Зокрема, І.Верхратський зазначає: “Много слів щиро руських затрачених вже в інших областях нашої отчини уціліло на Руси Угорській, тож словня угорско-руска не в однім згляді повинна збагатити словню літературного українського язика” [1, с. 4]. У своїй статті дослідник також прослідковує проблему мадяризації вищих верств суспільства і зазначає, що “...русинською мовою говорять лише простолюдини, і українсько-руський нарід взагалі позбавлений тепер трохи не зовсім висших верств” [1, с. 6].

Винятково сумлінним дослідником Закарпаття був С.Томашівський, який, як історик, був тонким аналітиком статистики та церковно-етнічних відносин. Він і досі залишається найбільшим авторитетом в дослідженні словацько-української етнічності та мовної межі, перехідних говірок та ідентичності на грані ХІХ – ХХ століть. На сторінках Записок НТШ С.Томашівський помістив декілька розвідок про Закарпаття, які мали в основному етнографічний і статистичний характер.

Цінною з погляду статистичних матеріалів і фактажу є розвідка Томашівського “Шкільництво на Угорщині й Русини”, у якій вказано на

катастрофічне пониження руськомовних шкіл в 1890-х роках в комітатах Угорщини, заселених закарпатськими українцями [22].

Важливу джерельну інформацію містить наступна стаття С.Томашівського – “Угорські Русини в світлі мадярської урядової статистики” – присвячена аналізу угорських переписів населення. У даній статті дослідник, порівнюючи наслідки двох переписів з 1890 і 1900 років, вивчає проблеми етнічної асиміляції, мовних і релігійних меж. У передмові С.Томашівський звертається до проблеми дослідження історії Закарпаття. Автор вказує на позитивні зрушення, але радить прискіпливо і критично ставитись до вже існуючих праць. Зокрема, С.Томашівський пише: “Література про Угорських Русинів вже доволі велика; що раз появляються нові розвідки, і то не від самих русинів, а й від чужих, але дуже часто дотеперішні дослідники опиралися до тепер на двох жерелах: на урядовій статистиці й духовних шематизмах обох руських єпархій” [21, с. 2]. Дослідник вважає урядову статистику фальшивою, а духовні джерела, на його думку, можна використовувати тільки як другорядне джерело, бо вони не відрізняють населення по народності, а лише за вірою. С.Томашівський вважає, що, – “... доконче треба взятись до докладного наукового оброблення Угорської Руси, з боку етнографічного й історичного” [21, с. 2].

У наступній статті “Причинки до пізнання етнографічної території Угорської Руси, тепер і

давніше” дослідник звертається до питання чисельності русинів і їх співвідношення з іншими народностями. Він вказує на своєрідність етнографічної ситуації в Угорщині, бо тут: “...етнографічні відносини переминюються мов у калейдоскопі” [19, с. 15].

С.Томашівський вважає, що для повноцінного дослідження етнографії Угорської Руси необхідно перш за все вивчати мовні традиції, – “...бо доки се не буде докладно просліджене, доти не буде можна говорити щось певне про етнографічну територію Угорської Руси, а тим самим і про число тамошніх русинів” [19, с. 15].

Як бачимо, проблематика Закарпаття посідала вагоме місце в публіцистичних доробках галицьких вчених. До даної публікації можна було б додати ще багато відомих імен ерудитів середини XIX – початку XX століття, які займалися науковим вивченням історії, етнографії та культури закарпатського краю, стимулюючи цим самим національне зближення українців Австрійської (Австро-Угорської) монархії. Галицькі дослідники і місцеві періодичні видання всіляко пропагували ідею взаємної співпраці по обидва боки Карпат. Робили це вони на різних засадах, москвофільських чи українофільських, але від цього їх вартість і роль в сфері налагодження культурних взаємин Закарпаття і Галичини аж ніяк не применшується.

1. Верхратський І. Знадоби для пізнання угорсько-руських поговорів // ЗНТШ. – 1899. – Т. 27. – Кн. 1. – С. 1 – 276; – 1901. – Т. 40. – Кн. 2. – С. 1 – 113; – Т.44. – Кн.6. – С. 113-224; – 1902. – Т. 45. – Кн. 1. – С. 225 – 280.
2. Гнатюк В. Русини Пряшівської єпархії і їх говори // ЗНТШ. – 1900. – Т. 35 – 36. – Кн. 3 – 4. – С. 1 – 70.
3. Гнатюк В. Руська мова в Угорщині // ЛНВ. – 1902. – Т.17. – Кн.2. – С.24.
4. Гнатюк В. Словаки чи русини? (причинка до вияснення спору про національність західних русинів) // ЗНТШ. – 1901. – Т.42. – Кн.4. – С.1-81.
5. Гнатюк В. Угроруські духовні вірші // ЗНТШ. – 1902. – Т. 46. – Кн. 2. – С. 1 – 272.
6. Гнатюк В. Угроруські календарі // Житє і слово. – 1897. – Т. 6. – Кн. 4. – С. 329 – 335.
7. Гнатюк В. Угроруська мізерія // Житє і слово. – 1897. – Т.6. – Кн.1. – С.46-62.
8. Гнатюк В. Угроруські новини // Житє і слово. – 1897. – Т. 6. – Кн. 2. – С. 124 – 130.
9. Головацький Я.Ф. Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі, описана в листах до приятеля у Л[ьвів] // Жовтень, 1976. – № 6. – С. 49 – 94.
10. Головацький Я. О первом литературно-умственном Движении русиновъ въ Галиции со времь Австрийского владения въ той земле // Науковий збірник издаваемый литературным обществом Галицко-русской матицы. – 1865. – Вип. 1-4. – С. 65 – 103.
11. І ми в Європі. Протест галицьких Русинів проти мадярського тисячоліття // Житє і слово. – 1896. – Т. 5. – Кн. 1-5. – С. 1 – 9.
12. Левицький І. Галицко-русская библиографія XIX-го століття съ узглядненієм изданій появившихся въ Угорщині и Буковині (1801-1860). – Т. 1. Хронологическій список публикацій (1801-1860). – Львов: изданіе автора, 1888. – 166 с.
13. Лукич В. Угорська Русь еи розвой и теперішній стан. – Львів, 1887. – 30 с.
14. Національное движение въ Угорской Руси // Галицко-Рускій Вістникъ. Ежемесячний историко-политическій журналъ. – 1894. – № 1 – 2 (септень). – С. 49 – 62.
15. Охримович В. Вражене з Угорської Руси // Народ. – 1895. – № 6. – С.77-84. Окреме видання: Львів, 1895. – 30 с.
16. Петрушевич І. Вражіння з Угорської Руси // ЛНВ. – 1899. – Т. 5. – Кн. 1. – С. 52 – 61.

17. Путешествие Якова Ф. Головацкого по прикарпатской Руси и в Венгрии // Литературный сборник издаваемый Галицко-Русской Матицей. – Львов, 1886. – С. 98.
18. Созанський І. Олександр Духнович (Угро-руський автор народних учебників і публіцист) // Учитель. – 1908. – Ч. 9-10. – С. 134 – 147; Ч. 11. – С. 162 – 167; Ч. 12. – С. 178 – 184.
19. Томашівський С. Причинки до пізнання етнографічної території Угорської Руси // ЗНТШ. – 1905. – Т. 67. – Кн. 5. – С. 1 – 18.
20. Томашівський С. Рецензія на: Петров А. Студии по истории Угорской Руси // ЗНТШ. – 1908. – Т. 81. Бібліографія. – С. 172 – 179.
21. Томашівський С. Угорські Русини в світлі малярської урядової статистики // ЗНТШ. – 1903. – Т. 56. – С. 1 – 116.
22. Томашівський С. Шкільництво на Угорщині і Русини // ЗНТШ. – 1900. – Т. 67. – С. 13 – 18.
23. Центральний державний історичний архів у Львові. – Ф. 36. – Оп. 49. – Спр. 725: Головацький Я. Етнографічні записки з подорожі по східній Галичині та Закарпатській Україні (1838-1839). – 125арк.

РЕЗЮМЕ

ЗАКАРПАТЬЕ В ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОЙ РЕЦЕПЦИИ ГАЛИЧАН (СЕРЕДИНА XIX - НАЧАЛО XX ВЕКА)

Свитлик Н.М. (Ужгород)

Статья посвящена анализу публицистики галицких ученых середины XIX - начала XX века, что касалась проблематики Закарпатья. Автор публикации выделяет несколько известных интеллектуалов Галичины и характеризует их публицистические материалы. Публицистические труды Я. Головацкого и В. Гнатюка изучаются обстоятельнее всего. В статье дается анализ основной тематики из карпато-украиники, ее роли для культурного сближения с обеих сторон Карпат. Этим самым исследуется роль галицкой интеллигенции в процессе научного изучения истории и этнографии Закарпатья, налаживании культурного сотрудничества и стимулировании национального сближения.

Ключевые слова: публицистика, периодические издания, культурное сотрудничество, публицистическое наследие.

SUMMARY

THE TRANSCARPATHIA IS IN PUBLICISM RECEPTION OF GALYCHINA (MIDDLE XIX is BEGINNING of XX AGE)

N. Svitlyk (Uzhhorod)

The article is devoted to the analysis of publicism of the Galychina scientists of middle XIX - to beginning of XX age, that touched of Zakarpattia. The author of publication selects a few known intellectual persons of Galychina and characterizes them publicism materials. Publicism labours of Ya. Golovatskogo and V. Gnatyuka are studied more detailed in all. In the article the analysis of basic subject is given from, its roles for cultural rapprochement on either side of Carpathians. The role of Galychina intelligentsia is investigated these same in the process of scientific study of history and ethnography of Zakarpattia, adjusting of cultural collaboration and stimulation of national rapprochement.

Key words: publicism, magazines, cultural collaboration, publicism inheritance.